

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра корекційної педагогіки та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«Особливості формування емпатії у студентів спеціальності 016 Спеціальна освіта»**

Виконала: студентка KorOb1-M18z групи спеціальності «016 Спеціальна освіта» за освітньою програмою Олігофренопедагогіка. Логопедія Шевцова Л.І.

Керівник:
Михальська С.А., кандидат психологічних наук, доцент кафедри корекційної педагогіки та інклюзивної освіти

Рецензент:
Рудзевич І.Л., кандидат психологічних наук, доцент кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський - 2019 року

ЗМІСТ

	Стор.
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЕМПАТІЇ	6
1.1. Поняття «емпатія» в науковій літературі	6
1.2. Види та механізми емпатії	15
1.3. Особливості онтогенезу емпатії людини	29
Висновок до розділу	42
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМПАТІЙНОСТІ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ	43
2.1. Характеристика методів та організація експериментального дослідження	43
2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження	49
Висновок до розділу	59
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕМПАТІЇ У СТУДЕНТІВ	60
3.1. Рекомендації щодо формування емпатійних здібностей студентів.....	60
3.2. Програма тренінгу «Формування емпатійних здібностей».....	68
Висновок до розділу	77
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі гуманізації освіти в Україні зростає значення заходів, спрямованих на вдосконалення професійної підготовки майбутніх корекційних педагогів. Тож особливо актуальним постає психологічне обґрунтування таких педагогічних технологій, які сприяли б розвитку професійних якостей корекційного педагога і давали б йому можливість встановлювати суб'єкт-суб'єктні стосунки з дітьми. Цілком зрозуміло, що досягнення цих цілей в діяльності корекційного педагога неможливе без розвитку у нього такої професійно значущої особистісної якості як емпатійність.

Проблема емпатії та емпатійності була піддана багатосторонньому вивченню, що відбито в багатьох роботах (І.Д. Бех, Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, Т. В. Васишина, Т. П. Гаврилова, Б. І. Додонов, Л. П. Журавльова, К. Роджерс та інші). Існує низка численних досліджень, у яких емпатія розглядається як умова розвитку моральної свідомості (І.Д. Бех, Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, Є.В. Субботський), як певна форма емоційної поведінки (О.К. Тихоміров, О.Я. Чебикін), в контексті міжособистісної взаємодії (Т. В. Васишина, Т. П. Гаврилова, Б. І. Додонов, Л. П. Журавльова).

Проблема формування уміння зрозуміти іншу людину, співпереживати, проявляти гуманне ставлення – емпатію у стосунках з дітьми з особливими освітніми потребами, є актуальною в аспекті підготовки майбутніх корекційних педагогів і має особливу соціально-практичну значущість. Свідоме прийняття особистістю рішення працювати у сфері спеціальної освіти автоматично передбачає високий рівень розвитку емпатії. Тому рівень емпатії у майбутніх корекційних педагогів має бути вище, ніж у тих, хто не вибрав для себе цю професію. Розвинена емпатія – один з найважливіших факторів успіху у тих видах діяльності, які потребують тонкого розуміння партнера при

спілкуванні, властивості відчувати душевний стан іншої людини, уміння ставити себе на її місце у найскладніших ситуаціях.

Актуальність окресленої проблеми зумовили вибір теми дипломної роботи магістра: «Особливості формування емпатії у студентів спеціальності 016 Спеціальна освіта».

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні феномену емпатії, експериментальному дослідженні емпатійності у студентів спеціальності 016 Спеціальна освіта та розробці тренінгової програми з формування емпатії.

Відповідно до мети дослідження визначені такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми емпатії в науковій літературі; визначити види та механізми емпатії; розкрити особливості онтогенезу емпатії людини.

2. Експериментально дослідити рівень емпатійності у студентів спеціальності 016 Спеціальна освіта.

3. Розробити програму тренінгу «Формування емпатійних здібностей».

Об'єктом дослідження є емпатія у студентів.

Предметом дослідження є умови формування емпатії у студентів спеціальності 016 Спеціальна освіта.

Методи дослідження: теоретичний аналіз і систематизація науково-теоретичних та методичних джерел; експеримент; психодіагностичні методи (методика «Діагностика рівня емпатії» В. Бойка, методика «Діагностика рівня емпатії» І. Юсупова, шкала емоційного відгуку А. Меграбяна та Н. Епштейна, спостереження); методи обробки та інтерпретації даних (якісні та кількісні із застосуванням методів математичної статистики).

Місцем проведення дослідження був Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Загальний обсяг вибірки — 24 студенти.

Практичне значення роботи полягає у тому, що матеріали, представлені в роботі можуть бути використані у програмах практичних занять з метою актуалізації емпатійних здібностей студентів.

Апробація та впровадження результатів. Основні результати дослідження доповідались та отримали схвалення на щорічній науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2018 році Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (24 квітня 2019 року).

Публікації. Основні положення і висновки дослідження викладені у 1 науковій праці.

Робота виконання на замовлення адміністрації комунальної установи «Сторожинецький інклюзивно-ресурсний центр».

Структура роботи – вступ, три розділи, висновки до розділів, висновки, список використаних джерел, додатки. Робота містить 5 таблиць.

ВИСНОВКИ

Отримані у ході дослідження результати дозволили узагальнити існуючі у науковій літературі уявлення щодо ролі та місця емпатійності, як властивості у структурі особистості та дозволяють сформулювати такі висновки:

1. Емпатія - це емоційний відгук людини на переживання інших осіб, який виявляється як у співпереживанні, так і у співчутті. Емпатійність – складне функціональне утворення, в якому пізнавальний та емоційний компоненти складають взаємообумовлюючу єдність. Емпатійність забезпечує всі необхідні умови для конструктивної взаємодії та сприяє позитивним змінам при формуванні особистості. Ознаками емпатії є переживання за добробут інших; уміння уявити себе на місці іншого; співчутливе ставлення до переживань інших; здатність переживати те, що відчувають інші; здатність швидко помічати переживання людей; уміння усвідомити психологічний стан іншого.

2. У рамках проведення дослідження було поставлено завдання визначити рівень сформованості емпатії у студентів спеціальності 016 Спеціальна освіта. Так, більшості студентів притаманний середній рівень емпатійності, вони тримають під контролем свої почуття, думки, емоції, не завжди здатні поділитися наболілою душевною проблемою; водночас вони готові в потрібний момент проявити співчуття до тієї людини, яка цього потребує, але при цьому не прагнуть повністю перейнятися її станом. Значній кількості студентів притаманні низький та дуже низький рівні емпатійності, це підтверджує необхідність звернення особливої уваги на формування та розвиток емпатії майбутнього спеціаліста.

3. Розвинена емпатія забезпечує не тільки адекватне формування особистісних конструктів, але й сприяє розвитку комунікативної компетентності, як запоруки соціальної адаптації людей з особливими освітніми потребами. Головними завданнями професійного становлення є

формування моральних цінностей в процесі соціально-педагогічної підтримки людей з особливими освітніми потребами.

4. Емпатійність можна та потрібно розвивати в ході професійного становлення. Тим більше це стає просто необхідною умовою для тих, хто готує себе до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Для підвищення рівня емпатійності дієвим методом є тренінг. Нами було розроблено соціально-психологічний тренінг «Формування емпатійних здібностей». Наявність емпатії здійснює глибокий вплив на розвиток особистості в цілому: розвивається емоційна сфера, формується мислення, підвищуються адаптивні і комунікативні функції, людина стає чутливою до краси мистецтва і до неповторності життя.

Проведене нами експериментальне дослідження не охоплює всі аспекти розглянутої проблеми. Цікавим, на наш погляд, було б дослідження та порівняння рівня емпатійності у студентів різних спеціальностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В.В. Совместная деятельность дошкольников как условие гуманного отношения. *Вопр. психологии*. 1980. №5. С. 60–70.
2. Абрамова Г.С. Практическая психология: Учебник для вузов. М.: Академический проект, 2000. 512 с.
3. Авдеева Н.Н. Понятие идентификации и его применение к проблеме понимания человека человеком. *Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга*: Тез. докл. Краснодар, 1975. С. 6–9.
4. Алкина Н.В. О зависимости между способностью к сопереживанию и выбором форм поведения в конфликтных ситуациях. *Личность в системе общественных отношений*. М., 1983. Ч.2. С.261–262.
5. Балашов Е. М. Психологічні особливості соціальної емпатії студентів як засобу самореалізації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2014. Вип. 28. С.28–39.
6. Барна М. В. Програма соціально-психологічного тренінгу з розвитку емпатійності майбутніх практичних психологів. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. №12. С. 50–66.
7. Басова А. Г. Понятие эмпатии в отечественной и зарубежной психологии. *Молодой ученый*. 2012. №8. С. 254–256.
8. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1996. 472с.
9. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості. Харків: Фоліо, 1996. 237 с.
10. Борисенко С.Б. Методы диагностики и формирования эмпатии учителей. *Вопросы психологии*. 1988. № 4. С. 103–107.
11. Бреслав Г. М. Психология эмоций. М.: Смысл, 2007. 544 с.
12. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения. М.: Педагогика, 1990. 140 с.

- 13.Валантинас А.А. Взаимосвязь эмпатии и усвоения нравственных норм детьми младшего школьного возраста. Киев: Высшая школа, 2009. 147 с.
- 14.Валлон А. Психическое развитие ребенка. М.: Просвещение, 1967. 196 с.
- 15.Василишина Т. В. Емпатія як фактор ефективності педагогічного спілкування: автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.07. К., 2000. 20 с.
- 16.Василькова А.П. Эмпатия как один из специфических критериев профессиональной пригодности будущих специалистов-медиков: автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.03. СПб., 1998. 20 с.
- 17.Выговская Л.П. Теоретико-методологические основы решения проблемы эмпатии. *Українська психологія: сучасний потенціал*. Матеріали Четвертих Костюківських читань (25 вересня 1996 р.). В 3-х томах. К.: Дон-к, 1996. Т. I. С.231–239.
- 18.Гаврилова Т.П. О воспитании нравственных чувств. М.: Знание, 1984. 80 с.
- 19.Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии (Исторический обзор и современное состояние проблемы). *Вопросы психологии*. 1975. №2. С.147–158.
- 20.Гаврилова Т. П. Экспериментальное изучение эмпатии у детей младшего и среднего школьного возраста. *Вопросы психологии*. 1974. №2. С. 107–114.
- 21.Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений. М.: Изд-во МГУ, 1987. 175 с.
- 22.Гринберг Л.Г. Нравственные отношения (природа и структура). Л.: Наука, 1971. 38с.
- 23.Додонов Б.И. Эмоция как ценность. М.: Политиздат, 1987. 272 с.
- 24.Емельянов Ю.Н. Обучение общению в учебно-тренировочной группе. *Психологический журнал*. 1987. Т. 8. № 2 С. 81–87.

25. Емпатійний розвиток дитини / упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. К.: Мікрос–СВС, 2003. 182 с.
26. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. СПб.: Питер, 2001. 752 с.
27. Журавльова Л. П. Концептуалізація генези та розвитку емпатії людини. *Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія* / за ред. С. Д. Максименка. Київ-Кіровоград : ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2009. Т. X. Вип. 13. С. 352–363.
28. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с.
29. Кайріс О.Д. Розвиток емпатії у професійному становленні студентів вищих педагогічних навчальних закладів: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2002. 20 с.
30. Ковалев А.Г. Эмпатия и процесс практического познания одной личности другой. *Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга: тез. докл.* Краснодар, 1975. С. 32–33.
31. Ковальчук Л. Формування емпатійної культури студентів у процесі вивчення педагогічних дисциплін в класичному університеті. *Вісник Львівського університету: Серія педагогічна.* 2006. Вип. 21. Ч. 2 С. 82–91.
32. Коломієць Т.В. *Емпатійна* детермінація емоційних проявів міжособистісної взаємодії у юнацькому віці. *Наука і освіта.* 2013. № 7. С. 155–160.
33. Коломієць Т. В. Особливості емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2015. 21 с.
34. Коломинский Я. Л. Психология взаимодействия в малых группах (общие и возрастные особенности): учеб. пособие. Минск: ТетраСистемс, 2001. 431 с.

35. Кондратьева С.В., Рапопорт И.А., Токарская Т.С. О социально-психологической совместимости учителя и учащихся. *Советская педагогика*. 1975. №7. С. 12–17.
36. Крайг Г. Психология развития: пер. с англ. СПб.: Питер, 2000. 992 с.
37. Левитов Н.Д. О психических состояниях человека. М.: Просвещение, 1964. 132 с.
38. Лоос В.Г. Об активных методах в психологической подготовке руководителей и педагогов. *Психологический журнал*. 1982. № 5. С. 73–81.
39. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы [пер. Г.Балл, А. Попогребский]. М.: Смысл, Альпина нонфикшн, 2011. 496 с.
40. Меграбян А.А. Теоретические проблемы психопатологии. Ереван, 1967. 228 с.
41. Мей Р. Искусство психологического консультирования / пер. с англ. Т.К. Кругловой. М.: Независимая фирма «Класс», 1994. 144 с.
42. Методика диагностики уровня эмпатических способностей В. В. Бойко (тест на эмпатию Бойко). URL: [http:// psycabi.net/testy/229-metodika-diaagnostiki-urovnyaempaticeskikh-sposobnostej-v-v-bojko-test-na-empatiyubojko](http://psycabi.net/testy/229-metodika-diaagnostiki-urovnyaempaticeskikh-sposobnostej-v-v-bojko-test-na-empatiyubojko).
43. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для студ. вузов. М.: Издательский центр «Академия», 1999. 456 с.
44. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений. К.: Изд-во "Лыбидь", 1990. 192 с.
45. Обухова Л.Ф. Детская психология : теория, факты, проблемы. [3-е изд., стер.]. М. : Тривола, 1998. 351 с.
46. Олпорт Г. Становление личности. Избрание труды. М.: Смысл, 2002. 462 с.
47. Орищенко О.А. *Психологические особенности личности с низким уровнем эмпатии. Наука і освіта*. 2015. № 10. С. 173–177.

48. Пашукова Т. И. Механизмы и функции эмпатии. *Вестник МГЛУ*. 2010. № 586. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-i-funktsii-empatii>.
49. Пашукова Т.И. О механизмах эмпатии и некоторых её психических коррелятах. *Вопросы психологии межличностного познания и общения*. Краснодар, 1983. С. 76–92.
50. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. М.: Изд-во МГУ, 1989. 216 с.
51. Петровская Л.А. Теоретические и методологические проблемы социально-психологического тренинга. М.: Изд-во МГУ, 1982. 168 с.
52. Пономарева, М.А. Эмпатия: теория, диагностика, развитие: монография. Минск : Бестпринт, 2006. 76 с.
53. Попова Л.В. Методы изучения процессов идентификации. *Вопросы психологии*. 1988. №1 С.163–168.
54. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. Ред. и сост. Райгородский Д.Я. Самара, 2001. С.486–490.
55. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб. К.: Каравела, 2012. 328 с.
56. Психогимнастика в тренинге / Под ред. Н.Ю. Хрящевой. СПб.: «Ювента», Институт Тренинга, 1999. 256 с.
57. Психология. Словарь / Под ред. Петровского А. В. М.: Изд-во политической литературы, 1990. 340 с.
58. Роджерс К. Клиенто-центрированная терапия. М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997. 326 с.
59. Роджерс К. К науке о личности. История зарубежной психологии. М.: МГУ, 1986. 209 с.
60. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. К.: Академвидав, 2005. 360 с.
61. Сарджвеладзе Н. И. О балансе проекции и интроекции в процессе эмпатического взаимодействия. Бессознательное: природа, функции,

- методы исследования: в 4 т. Т. 3 / под общ. ред. А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия, Ф. В. Бассина. Тбилиси: Мецниереба, 1978. С. 485–490.
62. Смит А. Теория нравственных чувств. М.: Республика, 1997. 315 с.
63. Сопиков А.П. Механизм эмпатии. *Вопросы психологии познания людьми друг друга и самопознания*. Краснодар, 1977. С.23–31.
64. Стрелкова Л.П. Психологические особенности развития эмпатии у дошкольников: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. М., 1987. 24 с.
65. Сухенко Я. В. Тренінг емпатії як спосіб саморегуляції практичного психолога. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія « Психологія »*. 2011. Вип.48. № 985. С. 155–159.
66. Ташлыков В.А. Психология лечебного процесса. Л.: Медицина, 1984. 192 с.
67. Ткачук Л. В. Професійне самовизначення та його емпатійні детермінанти у сучасного юнацтва : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. Х., 2003. 20 с.
68. Удовенко М.В. Дослідження емпатії у підлітків. *Учбово-методичний посібник*. Харків.: ХДУ, 1999. 24 с.
69. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М.: Изд-во Института Психотерапии. 2002. С.153–156.
70. Филатов В.П. Парадоксы эмпатии. *Загадка человеческого понимания*. / Под общ.ред. А.А.Яковлева; Сост. В.П.Филатов. М.: Политиздат, 1991. С. 176–195
71. Фрейд З. Психоаналитические этюды. М.: Беларусь, 1991. 606 с.
72. Фромм Э. Душа человека. М.: Республика, 1992. 430 с.
73. Чебикін О. Я. Психологічні основи тренінгових технологій: монографія. Одеса: Лерадрук, 2013. 229 с.

74. Шапарь В.Б. Практическая психология. Инструментарий. Ростов н/Д: Феникс, 2004. 768 с.
75. Штейнмец А.З. Развитие эмпатии в психологической подготовке учителя (из опыта). *Вопросы психологии*. 1983. №2. С.79–83.
76. Юдіна О. М. Тренінг як фактор розвитку емпатійності майбутніх лікарів. *Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: Матеріали других Ірпінських міжнародних науковопедагогічних читань*. 2004. С. 549–557.
77. Юнг К. Проблемы души нашего времени. М. : Прогресс, 1996. 336 с.
78. Юсупов И.М. Вчувствование, проникновение, понимание. Казань: Педагогический университет, 2009. 199 с.
79. Юсупов И.М. Психология взаимопонимания. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1991. 202 с.
80. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції: навчальний посібник. К.: Либідь, 1996. 264 с.